

Nr 163.

Ankom till riksdagens kansli den 8 juni 1943 kl. 1 e. m.

Utlåtande i anledning av Kungl. Maj:ts proposition angående anslag för budgetåret 1943/44 till uppförande av byggnader för järn- och metallforskning m. m.

(1:a avd.)

I propositionen nr 1 har Kungl. Maj:t å kapitalbudgeten under statens allmänna fastighetsfond (bilaga 7, punkt 3 av bilagt utdrag av statsrådsprotokollet över handelsärenden för den 4 januari 1943) föreslagit riksdagen att, i avbidan på särskild proposition i ämnet, till Uppförande av byggnad för metallforskning för budgetåret 1943/44 beräkna ett investeringsanslag av 500,000 kronor.

Sedermera har Kungl. Maj:t i propositionen nr 245, under återopande av bilagt utdrag av statsrådsprotokollet över handelsärenden för den 7 maj 1943, föreslagit riksdagen att dels godkänna vid statsrådsprotokollet fogat avtal med stiftelsen Svensk järn- och metallforskning, dels bemyndiga Kungl. Maj:t att, i den mån så befinnes påkallat och lämpligt, överenskomma med stiftelsen om jämkningar i avtalet, dels ock till Uppförande av byggnader för järn- och metallforskning å kapitalbudgeten under statens allmänna fastighetsfond för budgetåret 1943/44 anvisa ett investeringsanslag av 500,000 kronor.

Utredningen rörande den tekniskt-vetenskapliga forskningens ordnande har med skrivelse den 23 februari 1943 avgivit ett såsom nr V betecknat betänkande med förslag till åtgärder för järn- och metallforskningens ordnande (statens off. utredn. 1943: 16). I detta betänkande har utredningen föreslagit, att det till järnkontorets organisation knutna metallografiska institutet utvidgas och i så måtto ombildas, att det — med bibehållande av sin karaktär av enskild anstalt — skall under administrativ och finansiell samverkan mellan staten samt järn- och metallindustrien ävensom i nära samarbete med järnkontoret, tekniska högskolan i Stockholm samt andra industriella och vetenskapliga institutioner bedriva tekniskt-vetenskaplig forskning inom järn- och metallindustriens och därmed sammanhängande områden. Enligt ett upprättat förslag till avtal mellan Kungl. Maj:t och kronan, å ena, samt en av järnkontoret, Sveriges mekaniska verkstäders förbund, metallindustriens forskningsförening och föreningen för stödjande av metallografiska institutet bildad stiftelse, benämnd stiftelsen Svensk järn- och metallforskning, å andra sidan, avses kostnaderna för uppförande och inredning av byggnader för ifrågavarande institut, vilka kostnader beräknats till 1,200,000 kronor, skola be-

talas av statsmedel samt kostnaderna för institutets utrustning, beräknade till 505,700 kronor, bestridas av stiftelsen. Skulle byggnadskostnaderna komma att ökas på grund av stegringar av materialpriser och arbetslöner efter det proposition i ämnet framlagts till riksdagen, har stiftelsen förbundit sig att betala dessa merkostnader intill ett belopp av 200,000 kronor. De normala driftkostnaderna för institutet ha beräknats vid rådande prisläge belöpa sig till 224,000 kronor per år, därav 10,000 kronor avse kostnader, som enligt avtalsförslaget skola bestridas av statsanslag. Utredningen har hemställt om Kungl. Maj:ts godkännande av berörda avtalsförslag och av ett jämväl upprättat förslag till stadgar för institutet samt om anvisande för budgetåret 1943/44 av ett anslag å 500,000 kronor för påbörjande av institutsbyggnadernas uppförande.

Över detta betänkande hava infordrade utlåtanden avgivits av statskontoret, byggnadsstyrelsen, kommerskollegium, styrelsen för statens provningsanstalt, kanslern för rikets universitet, styrelsen för tekniska högskolan i Stockholm, styrelsen för Chalmers tekniska högskola, riksmarskalksämberet, ingenjörsvetenskapsakademien och statens industrikommission. Vidare ha Sveriges industriförbund, järnkantoret, svenska teknologföreningen och Sveriges mekaniska verkstädernas förbund yttrat sig i ärendet.

Departementschefen har (sid. 3—12) lämnat en översikt över nuvarande forskning inom järn- och metallområdet samt en redogörelse för vissa önskemål och förslag, som på senare tid framkommit rörande denna forskningsordnande ävensom för utredningens förslag i fråga om allmänna synpunkter beträffande järn- och metallforskningen och dess ordnande, syftande till en utvidgning av metallografiska institutet till ett centralt forskningsinstitut för dylik forskning av företrädesvis grundläggande art, samarbetande med tekniska högskolan i Stockholm. I fråga om denna redogörelse får utskottet hänvisa till propositionen. Här må emellertid framhållas, att utredningen ansett att problemen i fråga om malmbrytning och dylikt i regel bäst bearbetades ute på arbetsfältet och därför, med undantag för vissa grupper av anrikningsfrågor, mindre väl lämpade sig för att behandlas i ett laboratorium. På grund därav och då forskningsbehovet i fråga om anrikning på ett tillfredsställande sätt tillvidare syntes bliva tillgodosett vid tekniska högskolans under uppförande varande anrikningslaboratorium, hade gruvforskningen icke för närvarande ansetts böra upptagas på programmet för den centrala forskningsverksamhet, vartill utredningen nu framlade förslag.

Departementschefen har i detta sammanhang anfört följande.

Järn- och metallindustrin intager en utomordentligt viktig plats inom det svenska näringslivet. Av dess produkter, vilkas saluvärde för år 1939 uppskattats till över 2.8 miljarder kronor, avsattes nämnda år omkring 70 procent på hemmamarknaden och användes där för en mängd olika ändamål såväl inom jordbruk, industri, hantverk och kommunikationsväsen som inom de enskilda hushållen. Återstoden försålde på export och utgjorde därmed ett mycket värdefullt bidrag till vårt varuutbyte med utlandet. Vilken betydelse denna industrigrupp även har för vår försvarsberedskap framgår klart av de senaste årens erfarenheter.

Malmbrytning och metallindustri äro näringsgrenar med gamla och förnämliga anor i vårt land. Sin ställning såväl på hemmamarknaden som i synnerhet på världsmarknaden har denna industrigrupp kunnat hävda framför allt tack vare den höga kvalitet, som sedan ålder utmärkt dess produkter. Detta åter torde, åtminstone från början, främst haft sin orsak i vårt lands tillgång på rika och ovanligt rena malmer särskilt av järn men även av vissa andra metaller. Av vår företrädesställning härutinnan har emellertid industriens ledning icke förletts att försumma uppgiften att följa med i och bidra till den tekniska utvecklingen. Tvärtom torde man kunna säga, att särskilt på detta område insatserna från svensk sida i det tekniska framstegsarbetet varit betydande. Inom de större järn- och metallverken samt verkstäderna har såväl självständigt som i samarbete med järnkontoret bedrivits en i många fall omfattande forskning särskilt för de egna arbetsprocessernas och produkternas förbättring. Den hittills viktigaste centrala forskningen beträffande grundläggande problem har bedrivits vid tekniska högskolan i Stockholm och det till järnkontoret nära anknutna metallografiska institutet.

Såsom utredningen framhållit torde emellertid de anslag och laboratorieresurser, som för närvarande stå denna centralt bedrivna grundforskning till förfogande, icke längre vara tillräckliga för att vårt land skall förväntas kunna även i framtiden intaga en, åtminstone kvalitativt sett, ledande ställning på detta område. Då det knappast läser kunna förväntas att de enskilda industriföretagen skola ensamma bekosta en i större skala bedriven forskningsverksamhet utan direkt inriktning på resultat som kunna förbehållas vederbörande företag, är jag med utredningen ense jämväl därom, att en ytterligare intensifiering av den grundläggande forskningen på järn- och metallområdet bör — liksom tidigare varit fallet beträffande sådan forskning å andra områden för industriell produktion — åstadkommas under samverkan mellan staten och industrien. Likaledes biträder jag förslaget därom, att för samlande av de olika branschernas centrala grundläggande forskning inom ett enda för ändamålet inrättat institut en utvidgning av det nuvarande metallografiska institutet bör äga rum.

Det torde visserligen ur såväl principiella som praktiska synpunkter böra i regel ankomma på industriföretagen själva att på grundval av tidigare erfarenheter och de vid grundforskningen vunna resultaten bedriva den tillämpnings- eller målforskning, som erfordras för en ytterligare förbättring av den egna produktionen. På sådana områden, inom vilka en central behandling av målforskningsproblemen ligger särskilt nära till hands, kan det dock vara motiverat att även staten gör en insats för åstadkommande av goda forskningsbetingelser. Gjuteritekniken synes utgöra ett dylikt forskningsområde, och jag finner det därför lämpligt att, såsom utredningen föreslagit, till metallografiska institutet anslutes ett gjuteritekiskt centrallaboratorium. I viss mån olika principer böra dock med hänsyn till det nyss sagda tillämpas beträffande ledningen och finansieringen av å ena sidan institutet och å andra sidan centrallaboratoriet.

Departementschefen har härefter lämnat en redogörelse för utredningens förslag rörande avgränsningen av metallografiska institutets verksamhetsområde. Utredningen har framhållit, att verksamhetsområdet för det planerade forskningsinstitutet på järn- och metallområdet bör omfatta de grundläggande problemen beträffande järnets och andra metaller och legeringars framställning, förädling och egenskaper. För att icke till men för effektiviteten stänga in verksamhetsområdet inom en alltför snäv och bestämd ram bör

enligt utredningens mening institutets uppgift i stadgarna ges en tämligen allmänt hållen formulering, förslagsvis följande: att bedriva tekniskt-vetenskaplig forskning inom järn- och metallindustriens och därmed sammanhängande områden samt därvid främst utföra grundläggande tekniskt-vetenskapliga forskningsarbeten ävensom följa utvecklingen på dessa områden och i anslutning därtill pröva möjligheterna att tillgodogöra denna för industriens tekniska utveckling.

Departementschefen har ansett utredningens förslag härutinnan böra godtagas.

Utredningen har framhållit, att det nya järn- och metallforskningsinstitutet bör förläggas till Stockholm å ett område på Djurgården öster om Drottning Kristinas väg. För ändamålet borde uppföras dels en huvudbyggnad med rum för laboratorier, administration, arkiv o. s. v., dels ock en ugnshall med utrymmen för försök med ugnar och för förråd. Byggnadskostnaderna ha av utredningen beräknats till 1,200,000 kronor.

Riksmarskalksämberet har riktat invändningar mot den föreslagna förläggningsplatsen under framhållande, att den föreslagna tomten liksom närliggande obebyggda områden borde reserveras för tillgodoseendet av det framtida behovet av utvidgning av områdena för tekniska högskolan med flera institutioner. Byggnadsstyrelsen har ifrågasatt viss begränsning av tomtområdet och viss avvikelse från den av utredningen föreslagna förläggningen av byggnaden.

Departementschefen har härutinnan anfört följande.

Vad frågan om förläggningsplats för det ombildade metallografiska institutet angår torde inom fackkretsar enighet råda därom, att en förläggning i närheten av tekniska högskolan i Stockholm och de där framväxande forskningsinstitutionen av olika slag är mest ändamålsenlig. I ärendet synes vidare vara klarlagt, att den lämpligaste platsen för metallografiska institutet ligger inom det av utredningen föreslagna området på Djurgården öster om Drottning Kristinas väg. Med anledning av riksmarskalksämberets erinringar mot denna förläggning må framhållas, att — enligt vad som framgår av vissa av utredningen i samarbete med 1940 års sakkunniga för den högre tekniska undervisningen gjorda undersökningar — betryggande utvidgningsmöjligheter för tekniska högskolan torde stå till buds å markområden mellan högskolan och röda korsets sjukhem samt närmast norr och öster om sjukhemmet ävensom att för övriga redan beslutade eller planerade tekniskt-vetenskapliga institutioner tillgängliga markområden väster om Drottning Kristinas väg jämte den nu föreslagna tomten för metallografiska institutet äro tillfyllest. Med hänsyn härtill och till önskvärdheten av att ifrågavarande forsknings behov av intimt samarbete med tekniska högskolan såvitt möjligt blir tillgodosett tillstyrker jag, att det av utredningen föreslagna området tages i anspråk för institutet. Därvid förutsätter jag emellertid, med anledning av byggnadsstyrelsens förslag om ianspråktagande för institutet av endast en begränsad del av samma område, att med slutlig prövning av frågan härom må anstå i avvaktan på resultatet av den ytterligare utredning i ämnet, som torde böra verkställas i samband med utarbetandet av slutliga byggnadsritningar.

Vad angår de för institutet avsedda byggnadernas utformning föreslår utredningen uppförande dels av en huvudbyggnad med rum för laboratorier, administration, arkiv, bibliotek, gjuteritekniskt centrallaboratorium m. m.,

dels ock av en ugnshall med utrymmen för försök med ugnar och dylikt ävensom för förråd. I källarvåningen skulle de båda byggnaderna förenas med en förbindelsegång. Av byggnaderna skulle huvudbyggnaden omfatta en ungefärlig effektiv golvyta av 1,590 m², därav 108 m² för det gjuteritekniska centrallaboratoriet, och ugnsbbyggnaden en ungefärlig golvyta av 580 m². Byggnadskostnaderna hava beräknats till 1,200,000 kronor, varav för huvudbyggnaden 930,000 kronor, för ugnshallen med förbindelsegång 210,000 kronor samt för dragskåp, fasta laboratoriebord, yttre ledningar och planering m. m. sammanlagt 60,000 kronor. Framhållas må, att i kostnaderna för yttre ledningar endast medräknats kostnader för servisedningar samt att Kungl. Maj:t i proposition nr 203 till innevarande års riksdag äskat medel till huvudledning för gas, vatten och avlopp för vissa beslutade eller planerade institutioner vid Drottning Kristinas väg, bl. a. metallografiska institutet.

För egen del vill jag förorda, att de till ärendet hörande ritningarna, vilka den 20 februari 1943 upprättats av arkitekterna Nils Ahrbom och Helge Zimdahl, måtte få tjäna till ledning vid utarbetandet av slutliga huvudritningar till byggnaderna. Jag förutsätter, att de definitiva huvudritningarna komma att underställas Kungl. Maj:t för fastställelse och att i samband därmed riksmarskalksämberet beredes tillfälle föreslå villkor för upplåtelsen av det för byggnaderna avsedda området. Utredningens beräkning av byggnadskostnaderna torde kunna godtagas.

Beträffande det nya institutets organisation och finansiering enligt utredningens förslag får utskottet hänvisa till propositionen (sid. 29—37).

Departementschefen har i förevarande avseende anfört följande.

Den närmare regleringen av samarbetet mellan staten och det enskilda näringslivet på nu ifrågavarande forskningsområde har i utredningens betänkande utformats efter förebild av vad därutinnan vid fjolårets riksdag beslöts i fråga om skogsproduktforskningen och tidigare i år föreslagits beträffande textilforskningen. Sålunda hava efter förhandlingar mellan utredningen och vederbörande industriorganisationer dessa bildat stiftelsen Svensk järn- och metallforskning med uppgift att i samarbete med staten driva det utvidgade metallografiska institutet, varjämte ett preliminärt avtal upprättats angående statens och stiftelsens inbördes skyldigheter med avseende å detta samarbete. Jämväl i fråga om den närmare avvägningen av dessa skyldigheter har utredningen i flera väsentliga stycken följt de principer, som legat till grund för vad tidigare beslutats och föreslagits beträffande de båda andra forskningsområdena. Sålunda skall även i nu förevarande fall engångskostnaderna så fördelas, att staten ställer tomt för institutbyggnaderna till förfogande och bestrider kostnaderna för byggnadernas uppförande, medan stiftelsen anskaffar och bekostar den för verksamheten vid institutet erforderliga inventarieurustningen, dock att, i likhet med vad som föreslagits i fråga om textilforskningen, stiftelsen jämväl skall — med viss begränsning — svara för byggnadskostnaderna till den del desamma bero på prisstegring å byggnadsmaterial och höjning av arbetslöner. Vad årskostnaderna beträffar är däremot det nu föreliggande preliminära avtalet i så måtto förmånligare för staten än de tidigare avtalen rörande skogsprodukt- och textilforskning som staten enligt förstnämnda avtal endast skall bekosta uppvärmning och yttre underhåll av byggnaderna samt arvoden till statens representanter i institutets styrelse, medan staten enligt avtalet rörande textilforskning även skall svara för en del av personalkostnaderna och enligt avtalet angående skogsproduktforskning har att bestrida den väsentliga delen av samtliga årskostnader för den grundläggande forskningen. Det nu

till prövning föreliggande förslaget innebär tillika, att stiftelsen Svensk järn- och metallforskning skall för dispositionen av lokalerna för det gjuteritek-niska centrallaboratoriet till staten erlægga årlig hyra, motsvarande sex procent av de å dessa lokaler belöpande byggnadskostnaderna. Härutinnan överensstämmer förslaget med vad i motsvarande hänseende gäller enligt avtalet rörande skogsproduktforskning.

Det förslag till reglering av förhållandet mellan staten och industrien, varom enighet sålunda åstadkommits mellan utredningen och industriens representanter, har i yttrandena över utredningens betänkande tillstyrkts eller lämnats utan erinran. Även jag finner mig böra förorda förslaget, sådant det utformats i det såsom bilaga till statsrådsprotokollet fogade avtalet, och tillstyrker alltså avtalets godkännande från statens sida. Då det emellertid framdeles kan befinnas önskvärt att utan större omgång eller tidsutdräkt vidtaga smärre jämkningar i avtalet, torde det böra få ankomma på Kungl. Maj:t att efter överenskommelse med stiftelsen besluta härom.

Även det såsom bilaga till avtalet fogade förslaget till stadgar för institutet bör enligt min mening kunna i huvudsak godtagas. Jag ifrågasätter sålunda icke, att metallografiska institutet skall i samband med den föreslagna utvidgningen av institutets verksamhet ändra sitt namn, vilket sedan många år tillbaka är väl känt såväl i Sverige som i utlandet. Ej heller synes det erforderligt att i stadgarna uttryckligen förbjuda utförandet vid institutet av sådana provningar, som falla inom statens provningsanstalts verksamhetsområde. Bestämmelserna i §§ 1 och 7 i förslaget böra nämligen utgöra tillräcklig garanti för att vid institutet endast rena forskningsarbeten komma att bedrivas. Med hänsyn till att institutets driftbudget så gott som helt bygger på anslagsmedel från industrien anser jag mig icke heller böra biträda statskontorets ändringsförslag i vad det innebär rätt för Kungl. Maj:t att utse en av de båda revisorerna. I anledning av vad statskontoret i övrigt anfört vill jag endast framhålla, att Kungl. Maj:t icke enligt stadgeförslaget är bunden vid valet av ordförande i institutets styrelse. Emellertid är det givetvis önskvärt, att till ordförande utses en person med öppen blick för och ingående erfarenhet om på vilka punkter i främsta hand ett fördjupat inträngande i de tekniska forskningsproblemen på detta område är av nöden. Något utrymme synes icke finnas att tillmötesgå lärarkollegiets vid tekniska högskolan i Stockholm önskan om ökad representation för högskolan i institutets styrelse. Vad slutligen beträffar den av lärarkollegiet föreslagna ändringen av § 9 i förslaget i syfte att uttryckligen bereda möjlighet även för lärare vid svenska universitet och högskolor att bedriva forskning vid institutet förordar jag, att denna ändring kommer till stånd.

Departementschefen har slutligen framhållit, att beslut nu syntes böra fattas beträffande det preliminärt träffade avtalet samt om anslag till uppförande av institutsbyggnaderna men att innan dessa blivit färdigställda något särskilt anslag icke erfordrades för uppfyllande av statens skyldighet enligt avtalet att bidra till institutets årskostnader. Beträffande det erforderliga byggnadsanslaget å 1,200,000 kronor har departementschefen förklarat sig icke hava något att erinra mot utredningens förslag, att för nästa budgetår anvisas ett begynnelseanslag av 500,000 kronor.

Det i förevarande proposition framlagda förslaget, syftande till en ytterligare intensifiering av den grundläggande forskningen på järn- och metallområdet under samverkan mellan staten och industrien, finner sig utskottet böra i princip tillstyrka.

Utskottet.

Enligt det av utredningen rörande den tekniskt-vetenskapliga forskningen framlagda, av föredragande departementschefen biträdda förslaget rörande ordnandet av järn- och metallforskningen har gruvforskningen icke för närvarande ansetts böra upptagas på programmet för den centrala forskningsverksamheten. Från representanter för gruvhanteringen har emellertid för utskottet framhållits, att det nya forskningsinstitutet kunde tänkas i vissa speciella fall lämpa sig för lösande av forskningsuppgifter inom gruvhanteringens område, och att möjlighet att anlita institutet för dylika uppgifter borde hållas öppen. Utskottet delar denna uppfattning och anser att, då så utan olägenhet kan ske, institutet må kunna utnyttjas för dylika speciella uppgifter. Utskottet förutsätter därvid, att institutet skall för sålunda erhållna forskningsuppdrag beredas ersättning från fall till fall.

Utskottet har intet att erinra mot att det vid propositionen fogade avtalet mellan Kungl. Maj:t och stiftelsen Svensk järn- och metallforskning slutes. Det torde på sätt departementschefen föreslagit få ankomma på Kungl. Maj:t att, i den mån så befinnes påkallat och lämpligt, överenskomma med stiftelsen om jämkningar i avtalet.

Vad departementschefen föreslagit i fråga om tillgodoseendet av forskningsinstitutets lokalbehov har icke givit utskottet anledning till erinran. Utskottet tillstyrker alltså Kungl. Maj:ts förslag att för budgetåret 1943/44 för påbörjande av uppförandet av byggnader för institutets del å kapitalbudgeten anvisas ett investeringsanslag av 500,000 kronor.

Under åberopande av vad sålunda anförts får utskottet hemställa,

att riksdagen må

a) godkänna vid statsrådsprotokollet över handelsärenden för den 7 maj 1943 fogat avtal med stiftelsen Svensk järn- och metallforskning;

b) bemyndiga Kungl. Maj:t att, i den mån så befinnes påkallat och lämpligt, överenskomma med stiftelsen om jämkningar i avtalet;

c) till *Uppförande av byggnader för järn- och metallforskning* för budgetåret 1943/44 å kapitalbudgeten under statens allmänna fastighetsfond anvisa ett investeringsanslag av 500,000 kronor.

Stockholm den 8 juni 1943.

På statsutskottets vägnar:

J. B. JOHANSSON.